

Stichting Ornithologisch Veldonderzoek Nederland/ Contactorgaan voor Vogelstudie

Atlasproject voor Winter- en Trekvogels

Op 1 oktober 1982 gaat het laatste onderzoekjaar van het Atlasproject voor Winter- en Trekvogels in. Dit betekent dat de laatste mogelijkheid aanbreekt om de onvolledig of niet onderzochte blokken te inventariseren. De handen zullen nog even flink uit de mouwen moeten!

Met ingang van deze nieuwsbrief zal naast de gebruikelijke projectinformatie een overzicht worden gegeven van de stand van zaken met betrekking tot het veldonderzoek in de maanden volgend op het verschijnen van dit nummer van *Limosa* (in dit geval oktober-januari). Wij hopen dat dit voor de medewerkers een stimulans is om zich wat meer op de probleemgebieden te concentreren.

Voortgang van het veldonderzoek

Uit de ingestuurde waarnemingskaarten blijkt dat Nederland zeer ongelijkmatig wordt geïnventariseerd. Er zijn blokken waar al vier jaar lang intensief wordt waargenomen en waarvan meer dan vijf waarnemingskaarten per maand worden ingevuld, terwijl uit andere blokken nog geen waarnemingen zijn ontvangen. Deze verschillen worden veroorzaakt doordat de vogelaars niet egaal verspreid over het land wonen en een sterke voorkeur voor bepaalde gebieden aan de dag leggen. Vanaf het begin van het project wordt geprobeerd waarnemers uit goed onderzochte blokken over te hevelen naar slecht geïnventariseerde blokken. Voor het atlasproject is het immers weinig zinvol om een goed onderzocht blok te blijven inventariseren, aangezien de weinige aanvullende waarnemingen niet opwegen tegen de geïnvesteerde moeite. In een niet of weinig bezocht blok zou met dezelfde moeite veel meer nieuwe informatie op tafel komen.

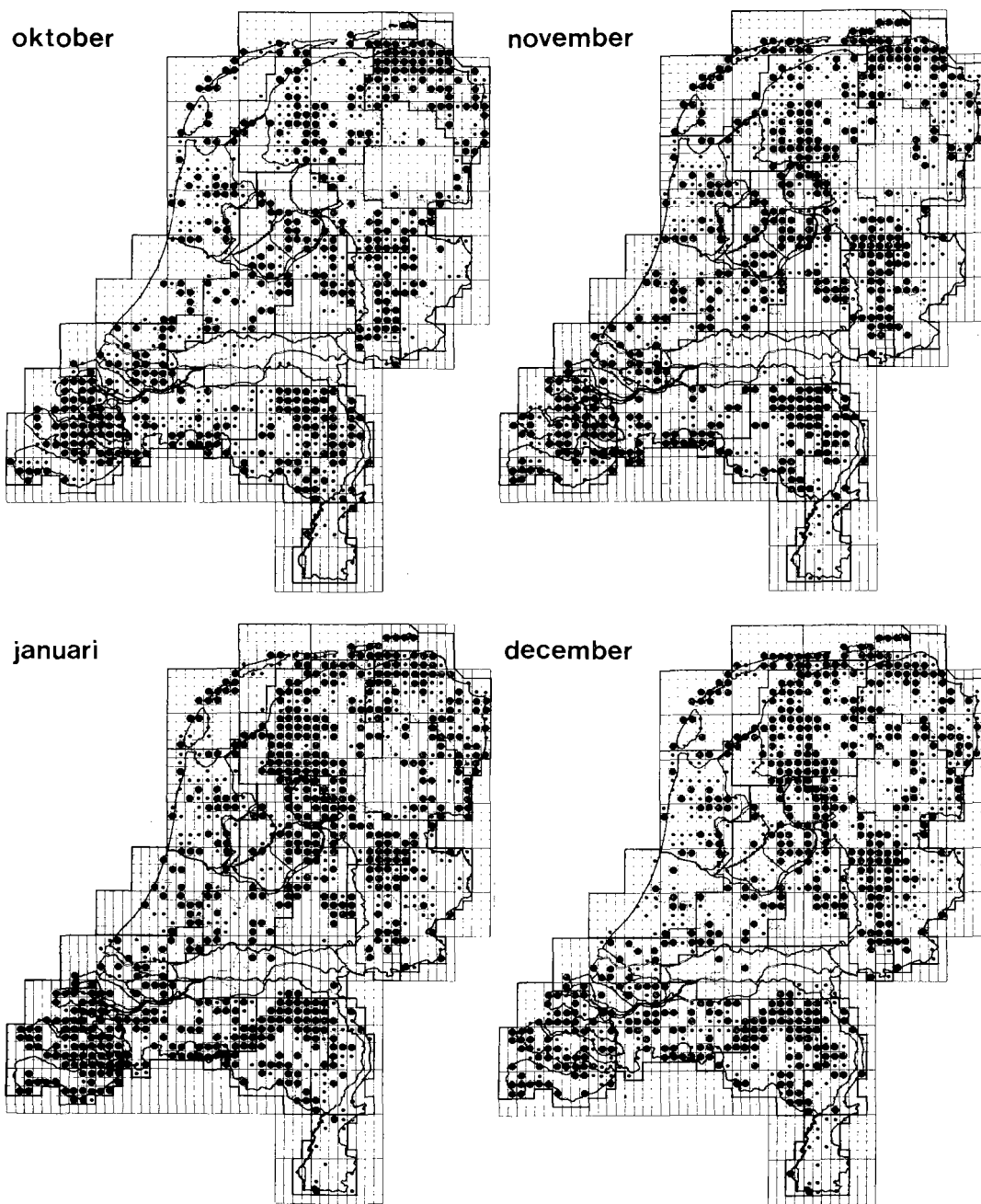
Het blijkt dat vogelaars er in het algemeen moeilijk toe zijn te bewegen buiten hun „eigen” gebieden te gaan inventariseren. Toch valt te bespeuren dat de bereidheid om van blok te veranderen toeneemt naarmate het einde van het project nadert. Voor een succesvolle afsluiting van het Atlasproject voor Winter- en Trekvogels is dat ook nodig, want er moet nog veel gebeuren. Dit blijkt uit de overzichten van de maanden oktober, november, december en januari (figuur 1). Aan de hand van deze kaarten kunnen de medewerkers zelf of in overleg met de districtscoördinator vaststellen waar hun inzet het meest zinvol is. Op de kaarten is door middel van stippen aangegeven uit welke blokken nog te weinig gegevens zijn ontvangen. Voor blokken met een grote stip is de behoefte aan waarnemingen het grootst. Natuurlijk zijn ook uit de blokken zonder stip aanvullende waarnemingen welkom, maar

de prioriteit ligt toch vooral bij de van een stip voorziene blokken.

Bij het samenstellen van de overzichten is gebruik gemaakt van een computeruitdraai waarin voor elke maand is samengevat hoeveel soorten per blok zijn waargenomen (stand december 1981). Vervolgens is beoordeeld of dit waargenomen aantal overeenkomt met het te verwachten aantal voor de betreffende maand. Is het verschil groter dan ongeveer 25% dan wordt aanvullend veldonderzoek noodzakelijk geacht (grote stip). Bedraagt het 10 tot 25% dan is aanvulling wenselijk (kleine stip). Bij de vier overzichtskaarten moet de kanttekening worden gemaakt dat de weergegeven situatie voor sommige blokken onjuist kan zijn. Het is namelijk mogelijk dat na het maken van het computeroverzicht nieuwe gegevens zijn ingestuurd door de waarnemers, waardoor het hier gepresenteerde overzicht verouderd is. Bovendien kunnen fouten zijn gemaakt bij het schatten van het te verwachten aantal soorten. De overzichten moeten daarom worden opgevat als een globale aanduiding van de bij het veldonderzoek achtergebleven blokken.

De schatting van het te verwachten aantal soorten voor een blok is gebaseerd op het gevonden aantal soorten in één of meer goed onderzochte blokken in zijn omgeving (referentieblokken). Aan de hand van zo'n referentieblok kan een beeld worden verkregen wat het betreffende deel van het land in een bepaalde maand te bieden heeft. Vervolgens is, rekening houdend met de mate van overeenkomst in biotopen tussen het te schatten blok en het referentieblok, het te verwachten aantal bepaald. Er is dus bij elk blok rekening gehouden met geografische ligging en rijkdom aan biotopen. Daarom kan het voorkomen dat een blok met een grote verscheidenheid aan biotopen op een Waddeneiland in de maand november een grote stip krijgt toebedeeld (= aanvulling nodig) wanneer er minder dan 80 soorten zijn waargenomen, terwijl een blok met weinig verscheidenheid aan biotopen in grote open kleipolders of veenkoloniën als voldoende wordt gewaardeerd wanneer 50 soorten zijn vastgesteld.

Vergelijken we de vier maandoverzichten dan blijkt dat de kaarten in grote lijnen hetzelfde patroon laten zien. Meestal hangt dit samen met het ontbreken van voldoende vogelaars. In gebieden waar her en der wat probleemblokken liggen, zal het in het laatste onderzoekjaar waarschijnlijk lukken alle blokken voldoende onderzocht te krijgen. Maar in gebieden met een aaneengesloten groep van slecht geïnventariseerde blokken is de situatie problematisch. In een aantal gevallen wordt oplossing geboden door vogelaars uit veraf gelegen plaatsen die excursies ondernemen naar dergelijke gebieden. Ook de ornithologisch medewerker van SOVON/COV, Arend J. van Dijk, richt zich op zulke

Figuur 1. Overzicht van het veldonderzoek in de maanden oktober-januari. Met een grote stip zijn de blokken aangeduid waarin aanvullende inventarisatie noodzakelijk is. Een kleine stip geeft aan dat aanvullend onderzoek wenselijk is. (Zie ook de tekst.)

aaneengesloten probleemblokken. In het afgelopen jaar zijn grote delen van West- en Midden-Brabant door hem geïnventariseerd.

Wanneer het onderzoek in het laatste jaar echter in een tempo voortgaat, zoals we dat in de afgelopen jaren gewend zijn, zal het waarschijnlijk niet lukken alle blokken in alle maanden voldoende onderzocht te krijgen. Voorwaarde voor een succesvolle afronding is de medewerking van alle vogelaars bij het inventariseren van de probleemblokken.

Voorlopige resultaten

Bij tussentijdse beoordelingen van de volledigheid van het blokkenonderzoek wordt het atlasproject steeds van zijn negatieve zijde benaderd. De aandacht wordt namelijk steeds gericht op de blokken waaruit nog onvoldoende gegevens bekend zijn. Het vorige hoofdstuk illustreert dat. Deze benaderingswijze heeft tot gevolg dat de vele goed en zeer goed geïnventariseerde blokken op de achtergrond raken. Bij het streven naar meer volledigheid hoeft naar deze blokken immers niet meer worden omgezien. Deze werkwijze waarbij sterker de nadruk wordt gelegd op leemtes in het onderzoek dan op leuke resultaten, leidt ertoe dat een somberder indruk van het atlasproject wordt gewekt dan feitelijk het geval is. Om een evenwichtiger beeld te kunnen vormen zal daarom nu de positieve zijde van het atlasproject worden belicht aan de hand van enkele voorlopige resultaten.

Tot en met mei 1982 zijn er 125 000 waarnemingskaarten verwerkt door het Centraal Bureau voor de Statistiek. Samen leverde dit ruim 2½ miljoen waarnemingen op. Niemand had dit hoge aantal durven voorspellen. Naarmate het project vordert en er steeds meer blokken onderzocht raken, beginnen de verspreidingspatronen zich duidelijker af te tekenen. De bijgevoegde verspreidingskaartjes geven daarvan een indruk. Neem bijvoorbeeld de Kleine Zwaan. Deze soort overwintert in Nederland en arriveert hier vanaf begin oktober. Duidelijk valt waar te nemen dat het voorkomen in de maand oktober hoofdzakelijk beperkt is tot de noordelijke provincies (figuur 2), waarbij opvalt dat de soort in deze maand relatief veel overtrekkend wordt waargenomen. In januari heeft de Kleine Zwaan zijn winterverspreiding bereikt (figuur 3). Het aantal blokken met uitsluitend overtrekkende zwanen ten opzichte van de blokken met pleisterende vogels is nu laag. Het is opmerkelijk hoe duidelijk de rivierlopen zijn terug te vinden in het verspreidingsbeeld.

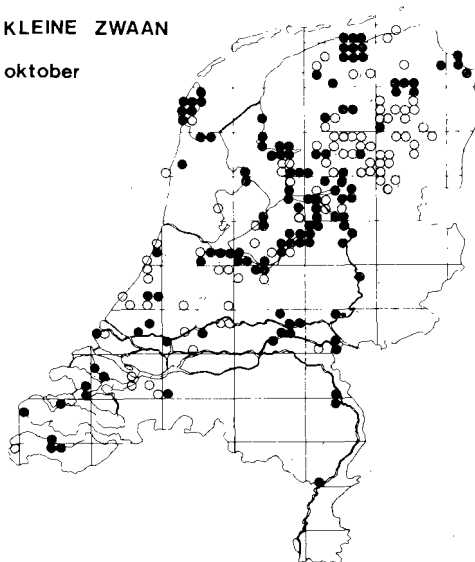
Een soort waarbij niet zozeer sprake is van een opmerkelijk verspreidingspatroon maar die wel een leuk beeld geeft, is het Smelleken. Deze roofvogel trekt overal in ons land door en overwintert in de meer open gebieden. Uit de resultaten van het project valt af te leiden dat de najaarstrek reeds inzet in september (figuur 4) en zijn hoogtepunt bereikt in oktober (figuur 5). Merkwaardig is de opeenhoping van stippen die vooral op de oktober-kaart hier en daar te zien is in het oostelijke deel van het land. Dit verschijnsel kan grotendeels worden toegeschreven aan verschillen in onderzoekintensiteit.

De Belfijster is eveneens een soort die overal in Nederland doortrekt. De verspreidingskaart voor de

maand april laat dit zien (figuur 6). Belfijsters zijn in het kustgebied talrijker en daarom gemakkelijker vast te stellen dan verder landinwaarts. Hierdoor is te verwachten dat in het verdere verloop van het onderzoek in de kuststrook een ononderbroken band van stippen zal verschijnen. Vergelijkbaar met het Smelleken is ook bij de Belfijster een opmerkelijke afwisseling te

KLEINE ZWAAN

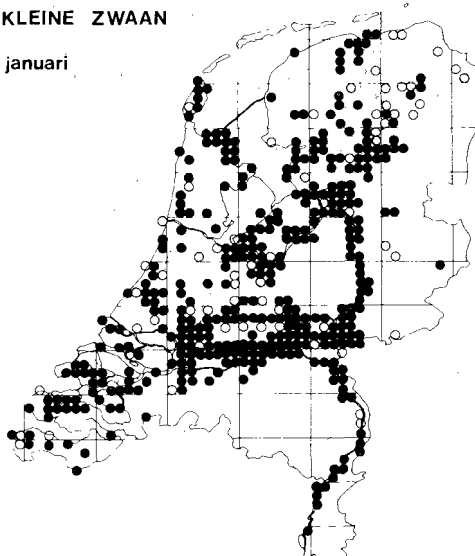
oktober

Figuur 2. Voorlopige verspreiding van de Kleine Zwaan in oktober. Met een open rondje zijn de blokken aangeduid waar de soort uitsluitend overtrekkend werd waargenomen, terwijl met een gesloten rondje wordt aangegeven in welke blokken de soort pleisterend werd aangetroffen.

KLEINE ZWAAN

januari

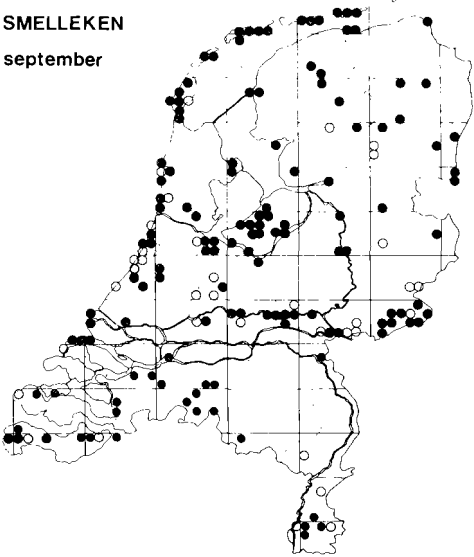

Figuur 3. Voorlopige verspreiding van de Kleine Zwaan in januari (als figuur 2).

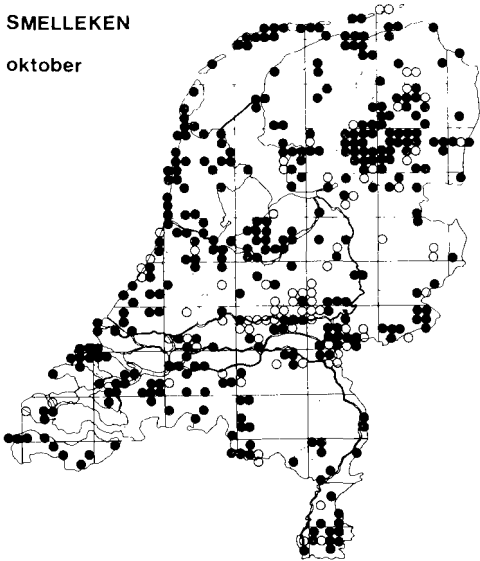
zien van gebieden waar de soort in vrijwel elk blok werd vastgesteld en gebieden waar geen enkele waarneming werd gedaan. Merk op dat dit patroon ruwweg overeenkomt bij beide soorten. Bij de Beflijster is dit verschijnsel eveneens hoofdzakelijk te wijten aan verschillen in onderzoekintensiteit. Uit de ingestuurde gegevens blijkt dat in het voorjaar van 1981 meer Beflijsters zijn doorgetrokken dan in de andere jaren.

Dat de Tjiftjaf niet uitsluitend zomervogel is, was

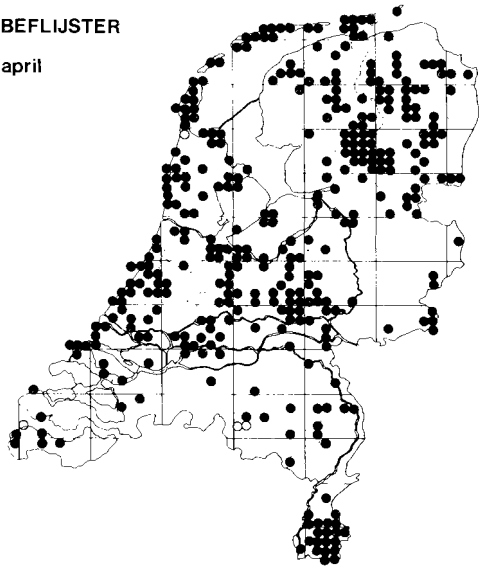
reeds bekend. Maar hoe groot het aantal waarnemingen is dat in de wintermaanden wordt gedaan en waar de soort dan voorkomt, zijn vragen waar niemand een duidelijk antwoord op kon geven. Wat leert het atlasproject ons hierover? In de eerste plaats dat het vinden van een Tjiftjaf in de winter niet eenvoudig is. Althans dat beweren de vogelaars die ooit zo'n waarneming verrichtten. Meestal gaat het om zwijgzame vogels die bij toeval ergens in een tuin of een park

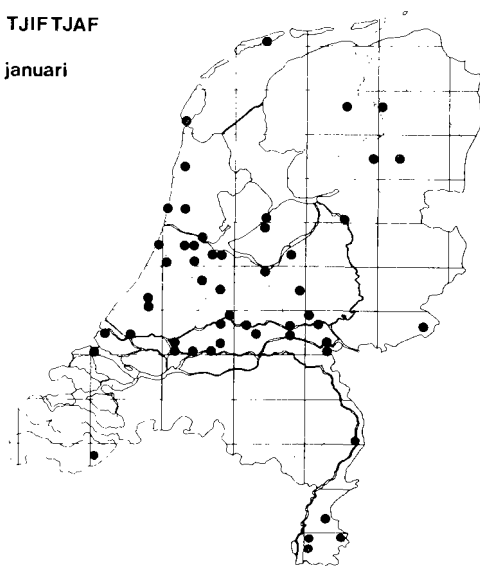
Figuur 4. Voorlopige verspreiding van het Smelleken in september (als figuur 2).

Figuur 5. Voorlopige verspreiding van het Smelleken in oktober (als figuur 2).

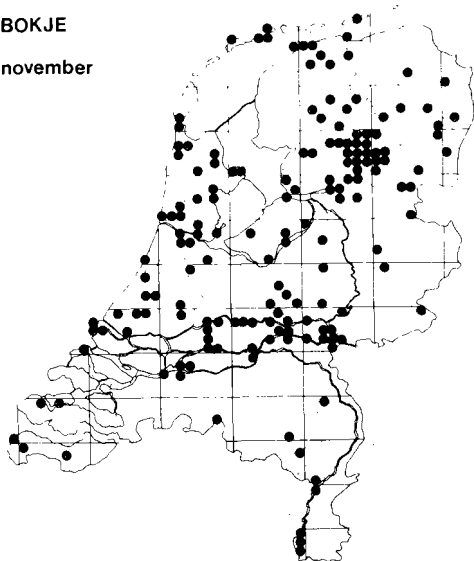
Figuur 6. Voorlopige verspreiding van de Beflijster in april (als figuur 2).

Figuur 7. Voorlopige verspreiding van de Tjiftjaf in januari (als figuur 2).

BOKJE

november

Figuur 8. Voorlopige verspreiding van het Bokje in november (als figuur 2).

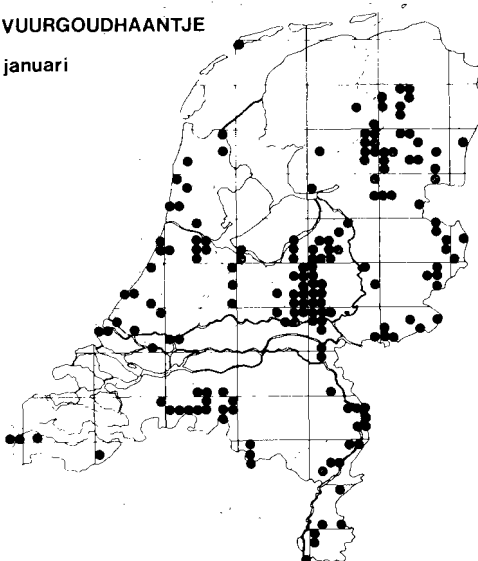
worden opgemerkt. Hieruit mag gerust worden geconcludeerd dat menige Tjiftjaf in de winter onopgemerkt zal blijven. Figuur 7 toont waar de Tjiftjaf tijdens de periode van het atlasproject in de maand januari werd vastgesteld. In het oog springend is de concentratie van waarnemingen in het zuidelijk deel van Noord-Holland en in het gebied van de Grote Rivieren. Het is de vraag in hoeverre verschillen in onderzoekintensiteit debet zijn aan dit patroon. Het is te verwachten dat de Tjiftjaf in de wintermaanden vooral voorkomt in die delen van het land waar het mildste weertype heerst. Met het oog daarop is het vrijwel ontbreken van waarnemingen in bijvoorbeeld Zeeland opmerkelijk.

Het Bokje is een soort waarvoor echt moeite moet worden gedaan om hem op te sporen. Hij houdt zich vrijwel altijd op in de vegetatie op drassige plekken en je ziet hem pas als hij bij wijze van spreken onder de zolen van je laarzen vandaan vliegt. Door zijn onopvallende gedrag zal het voorkomen van het Bokje dan ook door veel vogelaars worden onderschat. Het vastgestelde verspreidingspatroon voor de maand november (figuur 8) laat zien dat deze soort vrijwel overal in Nederland kan voorkomen, mits er maar geschikt biotoop voorhanden is.

Het Vuurgoudhaantje wordt verderop genoemd als een typisch voorbeeld van een vogel die buiten de broedtijd door een aantal waarnemers regelmatig en vrijwel overal in het land in geschikte biotopen wordt waargenomen, maar door het merendeel van de vogelaars zelden of nooit wordt opgemerkt. Het verspreidingskaartje voor de maand januari (figuur 9) illustreert dit verschijnsel. Het is duidelijk dat waarnemersinvloeden een opvallende rol spelen in dit kaartje, gezien het eigenaardige beeld van hier en daar opeengehoopte stippen. Afgezien van deze onvolkomenheid in de inventarisatie is het opmerkelijk hoe groot het verspreidingsgebied is van het Vuurgoudhaantje in de winter.

VUURGOUDHAANTJE

januari

Figuur 9. Voorlopige verspreiding van het Vuurgoudhaantje in januari (als figuur 2).

Kanttekeningen bij het veldonderzoek

Uit de resultaten van het atlasproject blijkt dat sommige soorten opvallend veelvuldig worden waargenomen, andere daarentegen onverwacht weinig. Vaak komen de verspreidingspatronen precies overeen met wat je verwacht, maar ook komt het voor dat nieuwe aspecten naar voren komen die niet zo voor de hand liggen. Wat evenwel opvalt is dat van een aantal soorten de gevonden verspreidingspatronen een gedeeltelijke overlap vertonen die niet anders te verklaren is dan door dit toe te schrijven aan tekortkomingen in het veldwerk. Deze overlap komt vrijwel steeds voor rekening van blokken die *intensief* zijn geïnventariseerd door *goede* vogelaars, en het verschijnsel valt het sterkst op bij schaarse en moeilijk te ontdekken of te herkennen soorten. Hoewel het geen echt duidelijke voorbeelden zijn, hebben we al iets van dit fenomeen kunnen zien bij het vergelijken van de oktoberkaart van het Smelleken en de april-kaart van de Beflijster.

Er zijn twee factoren die bij deze onvolkomenheid in het inventarisatiewerk een rol spelen. In de eerste plaats is dat het verschijnsel, dat zeker in een klein land als Nederland van toepassing is, en dat het best omschreven kan worden met de uitspraak: „Alles kan overal worden waargenomen als je maar lang én intensief genoeg inventariseert”. Hiermee is te verklaren dat in de zeer intensief onderzochte blokken naast de algemene soorten ook veel schaarse en zeldzame soorten worden vastgesteld. De tweede factor heeft betrekking op het feit dat vrijwel elke vogelaar bij het inventariseren te werk gaat volgens een bepaald verwachtingspatroon. Daarmee wordt bedoeld dat iedere vogelaar in het veld loopt met in het achterhoofd zijn kennis van wat er in de betreffende tijd van het jaar in het onderzoeksgebied verwacht kan worden aan vogelsoorten. Daarop stemt hij zijn werkwijze voor de inventarisatie af. Naarmate de ervaring en kennis van de

vogelaar toenemen zal ook zijn verwachtingspatroon meer omvattend worden. Hiermee is te verklaren dat minder ervaren vogelaars bepaalde soorten steeds kunnen missen.

De tekortkoming in het veldwerk bestaat er dus uit dat sommige soorten steeds door dezelfde vogelaars worden opgemerkt en pas door anderen wanneer die er opmerkzaam op zijn gemaakt. Dat houdt in dat het gevonden verspreidingspatroon bij dergelijke soorten eerder een afspiegeling is van de blokken waar vogelaars actief zijn die vertrouwd zijn met die soorten, dan van het werkelijke voorkomen van die soorten.

Dergelijke onvolkomenheden in het veldonderzoek zijn natuurlijk niet te voorkomen, omdat nu eenmaal niet in elk blok een ervaren vogelaar intensief inventariseert. Wel kunnen wat aanwijzingen worden gegeven waarmee de minder ervaren vogelaars hun voordeel kunnen doen. Aangezien de districtscoördinatoren hierover regelmatig door medewerkers worden benaderd, zullen hieronder wat algemeen voorkomende gevallen worden aangestipt. Met nog één jaar onderzoek voor de boeg kan er wellicht nog wat extra aandacht aan worden besteed in het veld.

Holenduif Komt buiten de broedtijd waarschijnlijk overal voor maar wordt nogal eens verward met postduif.

Zangvogels In het algemeen geldt dat zangvogels in de trektijd en gedurende de wintermaanden onvoldoende uit de verf komen. Waarschijnlijk wordt dit veroorzaakt door een verhoogde moeilijkheidsgraad, aangezien ze zich dan onopvallend gedragen en uitsluitend roepgeluiden voortbrengen. Het is te verwachten dat in de trektijd de meeste soorten in meer blokken zullen voorkomen dan in het broedseizoen of in de winter, omdat ze minder vast aan een bepaald biotooptype zijn gebonden. In de resultaten van het atlasproject komt dit echter bij weinig soorten tot uiting.

Leeuweriken Tijdens de trek en in de winter kunnen Boomleeuweriken ook buiten hun broedgebieden worden aangetroffen. De Strandleeuwerik wordt eveneens onderschat. Deze soort is hier 's winters voornamelijk kustgebonden maar wordt ook wel in het binnenland waargenomen.

Piepers De roepgeluiden van piepers blijken moeilijk te zijn. Voor de Boompieper in het najaar maar vooral voor de Water- en Oeverpieper in het winterhalfjaar geldt dat steeds dezelfde vogelaars deze soorten weten te vinden terwijl ze door anderen zelden worden opgemerkt.

Frater, Barmstij, Kruisbek Deze drie vinkachtigen komen tijdens de trek en in de winter meer voor dan men veronderstelt. Het blijkt dat vooral de vogelaars die de roepgeluiden goed kennen ze opmerken.

IJsgors en Sneeuwgorz Beide zijn soorten van open gebieden, die op doortrek overal in het land kunnen worden waargenomen. Ze overwinteren vooral in kustgebieden maar worden ook in het binnenland aangetroffen. Ook bij het opmerken van deze soorten speelt kennis van de roep een grote rol.

Oproep tot een extra krachtsinspanning

Over ongeveer een jaar wordt het veldonderzoek voor het Atlasproject voor Winter- en Trekvogels beëindigd. Daarna worden de resultaten uitgewerkt tot een verspreidingsatlas. In deze atlas wordt voor het eerst

het voorkomen van alle Nederlandse vogels gedurende de loop van een jaar vastgelegd. Aangezien deze atlas de basis kan vormen voor verder verspreidingsonderzoek wordt geprobeerd er een zo betrouwbaar en volledig mogelijk werk van te maken. Dat houdt in dat nu getracht wordt zoveel mogelijk waarnemingen in het project op te nemen. Daarom worden naast de waarnemingen van de medewerkers die speciaal voor het atlasproject hun blokken inventariseren, ook aanvullende gegevens verzameld uit andere bronnen. Door vele vrijwilligers worden de resultaten van onder meer wadvogel-, IJsselmeer-, rivieren-, Delta-, roofvogel-, steltloper-, zeetrek- en trekvogeltellingen omgewerkt zodat ze voor het atlasproject bruikbaar zijn. Dat levert een schat aan gegevens op. Maar er is nog meer. Er staan namelijk nog veel gegevens in notitieboekjes van vogelaars die niet aan het project meewerken. Vaak inventariseren deze mensen intensief maar hun waarnemingen komen niet bij SOVON terecht. Hun gegevens zouden het gevonden verspreidingsbeeld van de Nederlandse vogels aanzienlijk vollediger kunnen maken. Daarom willen we een dringend beroep doen op deze vogelaars ons in de gelegenheid te stellen een zo volledig mogelijke verspreidingsatlas samen te stellen en zich tot ondergetekende te wenden.

Johan Bekhuis

Landelijke contactdag 1982

De landelijke contactdag voor vogelaars, die dit jaar gezamenlijk georganiseerd wordt door SOVON/COV en NOU, vindt plaats op zaterdag 11 december 1982 in Hotel Haarhus, Stationsplein 1, Arnhem (100 meter verwijderd van het NS-station). Aanvang 10.30 uur.

Het thema van deze dag luidt: De rol van de veldwaarnemer in het veldornithologisch onderzoek. In het kader hiervan staan de volgende lezingen op het programma:

Rob Bijlsma Pleidooi voor veldonderzoek aan broedbiologie

Siegfried Woldhek Over voor- en achteruitgang van de Nederlandse broedvogels

Peter Lack Het Engelse Atlasproject voor Winter- en Trekvogels

Johan Bekhuis Het Nederlandse Atlasproject voor Winter- en Trekvogels

Arend van Dijk Een broedvogelmonitoringproject in Nederland

Daarnaast zullen een aantal stands worden ingericht met onder meer boeken en informatie over vogelwerkgroepen. Bovendien wordt vogelwerkgroepen en particuliere vogelaars de mogelijkheid geboden door middel van posters bekendheid te geven aan of aandacht te vragen voor eigen onderzoek, specifieke problemen waar men mee kampt of slimme oplossingen die men erop gevonden heeft. De bijeenkomst wordt besloten met een film over de Visarend.

Alle vogelaars zijn welkom op deze dag. Belangstellenden die per trein willen reizen kunnen bij SOVON/COV (*Kemperbergerweg 67, 6816 RM Arnhem, tel. 085-452991*) een NS-reductiebon aanvragen. Ook zij die ruimte willen reserveren voor een poster worden gevraagd contact op te nemen met bovenstaand adres.